

Sólyom Benedek

**Az épített környezet karakterének szellemi értéktartalma
és annak megóvása**

Értekezés

DLA fokozat elnyerésére benyújtott kérelem melléklete

Budapest 2004

Tartalomjegyzék:

Bevezetés.....	3.
----------------	----

Első rész

Hely és tér.....	5.
Hely-foglalás.....	6.
Tér-elhatárolás.....	7.
A hely szellemének megnyilvánulása.....	8.
A hely-identitás.....	9.
A hely-identitás dimenziói.....	10.
Az alapkarakter.....	11.
Stiláris jegyek és részletek.....	12.
Forma és illeszkedés.....	13.
Anyagszerűség.....	14.
Az anyag és az idő.....	15.
Az épített környezet változása az időben.....	16.
A megőrzésről.....	17.

Második rész

Kúria a káoszban	19.
Modern értékek.....	23.
A Medve utcai polgári.....	27.

Az épített környezet karakterének szellemi értéktartalma és annak megóvása

Bevezetés

A történetírás kultúrák születését, fénykorát és bukását, az emberiség szellemtörténetét követi nyomon, ahogy környezetünk is őrzi mindezek sajátos lenyomatát. „A történelem tartománya a természeténél fogva vitatható”.¹ A hiteles írásbeli források, a tárgyi emlékek bemutatása lehet ugyan objektív, de a rendszerezés és az értékelés során előtérbe kerül a szerzői szubjektivitás, függetlenül attól, hogy mekkora időintervallumot és mely kultúrkört, avagy milyen léptékű környezetet vizsgálunk. A hagyományos értelemben vett építésztörténeti leírás, bár elsősorban a stílári változások objektív leírására koncentrál, az egyetemes szellemtörténethez kapcsolódva szintúgy nem kerülheti el az értékelést, az állásfoglalást. Szándékom szerint jelen értekezés –bár szubjektív műfajú- mentes kíván maradni bármiféle ideologikus töltettől.

Nem volt céлом egy történelmi léptékű, évszázadokat és kontinenseket átfogó értekszemléletű környezeti elemzést létrehozni. A kultúrkör, melyben az épített környezet mögöttes szellemi értékeit állítottam fókuszpontba, európai, s a jelenből kiindulva, csak szükség szerint kalandoztam el történelmi távlatokba. A hely-foglalás és az építés szellemi, történeti, kulturális dimenzióinak elemzése mellett, az értekezés első részében fontos szerepet kapott a környezeti érzékelés, az ember és a hely viszonya. Bemutatásra kerültek a karakter feltárásának lehetőségei, az ebben rejlő szellemi értéktartalmak, valamint a forma és az anyagszerűség kifejező ereje. Ezt követően az épített karakter időbeli változása és a megóvás kérdésköre került terítékre. A második részben, konkrét példák elemzése kapcsán vizsgáltam a karakter szellemi értéktartalmát és a megőrzés lehetőségeit.

---

¹ Kenneth Frampton: *Studies in Tectonic Culture* (1995)

Első rész

Hely és tér

„A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzővel és vonalzóval megrajzolható. ...A hely sohasem definiálható, ezért a helynek nincs tudománya, ellenben van költészete, művészete és mítosza.”²

A hely, a térrel szemben, valamiféle immateriális többletet hordoz: a fizikai valósággal együtt létező, azt karakterizáló szellemi tartalmat. Nyilvánvaló, hogy a témakör csak kulturális kontextusban vizsgálható: a hely kezdetek óta hatással van az emberre, és az ember -tevékenysége által- a helyre.

Hamvas Béla szerint *léteznek* nagytáji géniusok, melyek az ott élők jellemét, karakterét befolyásolják, s a hatások szummája a „néplélekben” él tovább. Ebből adódóan az ethnos, a néplélek kialakulása sem magyarázható csupán éghajlati és topográfiai hatásokkal. Arról pedig saját tapasztalatokat is szerezhethetünk, hogy egyes helyeknek van valamiféle érzékelhető kisugárzása. A tér egyértelmű feloszthatóságával ellentétben, a hely problematikája csak többszintű, strukturált rendszerrel közelíthető meg: a hely fogalma magába foglalja az imént említett különböző „kiterjedésű”, egymást átfedő hatásokat, s az is megfigyelhető, hogy minél kisebb volumenű a kitüntetett környezet, annál pontosabban rajzolható meg annak jellege.

Megkülönböztethetünk érintetlen-, illetve civilizált helyeket. Egy természeti helyen, a befogadó ember számára ősidők óta ugyanaz a „hatás” zavartalanul fogható. Eredeti értelmében csak ebben az esetben használhatjuk a „hely szelleme” -*genius loci*- kifejezést, ha az időtől független, helyhez kötött szellemi tartalmat próbáljuk érzékelteni. Civilizált területen, épített környezetben a *hely szelleme*, az *emberi szellem* és a *korszellem* sajátos kölcsönhatása tölti meg tartalommal a helyet. A kollektív szellemiség, pontosabban annak domináns irányzata az idők során változó: ezt illetik általában a „korszellem” kifejezéssel, mely egy-egy kultúrkörön belül az adott korhoz kötődik és nem függ a helytől.

---

² Hamvas Béla: Az öt géniusz (1938)

Hely-foglalás

A hely megjelölése a legelső és legősibb cselekedet, midőn az ember kapcsolatba lép környezetével, hogy később kultiválja, civilizálja azt.

„Mielőtt a támasztékot oszloppá, a tetőt timpanonná formálná, vagy akár csak követ kőre helyezne, az ember -az ismeretlen univerzum közepén- a helyet jelöli meg a földre lerakott kővel, hogy számba vegye és megváltoztassa azt. Mint mindenfajta értékelés ez is radikális lépést és látszólagos egyszerűséget követel.”³

Megismerés és értékelés. Elődeink hely-foglalásában egyaránt tetten érhető a célszerűség és a racionális szempontokon túli dimenziók figyelembe vétele. Ma is csodáljuk az egyszerre jelen lévő egyszerűséget és misztikát. A megismeréshez alázat, a helyes döntéshez szilárd értékrend szükségeltetett.

A hely-foglalás nem csak civilizálatlan területen értelmezhető, és nem csupán egyszeri cselekedet. Az idő szétmállasztja a követ, a helyet újra el lehet foglalni, ismét építeni kell. A hely komplexitásának feltárása –úgy tűnik– kezdetekben „öszönösen” hozzátartozott az építés cselekedetéhez, ma azonban ez tudatos erőfeszítést igényel. Az archaikus építészetet még teljesen áthatotta a hely szelleméhez kötődő építés. Bár a Római Birodalom építészét kevésbé jellemezte, a középkorban ismét megjelent ez az attitűd. Az adott hely- és az adott kor szelleme ezekben az időkben még egymással harmóniában fejthették ki hatásukat.

Az Újkorban –vegyük példának Róma barokk kori átépülését vagy az európai nagyvárosok XIX századi arculatának kialakulását– már egyértelműen a korszellem dominál. A racionalizmus előretörésének nyomán, az építés -a korszellemhez kötődve– egyre inkább figyelmen kívül hagyja a hely tartalmát. A hely szelleme „visszahúzódik”, csupán árnyalja a korszellemet, s a változások során új identitás születhet. A hely jelentése történeti rétegekkel gazdagodik. A XX. században gyakran tapasztalható, hogy a „hely-független” építés következtében –vegyünk példának egy lakótelepet- a hely jelentéstartalma véglegesen elenyészik, nem érzékelhető.

---

³ Vittorio Gregotti (In: Kenneth Frampton: Studies in Tectonic Culture (1995))

Tér-elhatárolás

A hely tartalmától való elszakadás szoros összefüggésben áll az építészeti tér modern értelemben vett jelentésének kialakulásával. Már a múlt század végén, August Schmarsow primitív kunyhó elméletével, az építészet eredetét a tér egyszerű elhatárolásából vezeti le (*Raumgestalterin*), majd később Sigfried Giedion⁴ ugyancsak a tér önmagában vett elsődlegességét hangsúlyozza. Az előzőekkel ellentétben, korunk egyik teoretikusa Kenneth Frampton, tektonikáról írott értekezésében, bár nem kívánja megkérdőjelezni az építészeti forma térfogatszerűségét, bírálja a térnek adott elsőbbséget, valamint a napjainkra egyeduralkodóvá vált a gazdasági és technológiai követelményekből fakadó térkezelést.

„Azóta a tér annyira meghatározó részévé vált az építésze-tről való gondolkodásunknak, hogy gyakorlatilag képtelenek vagyunk a témára úgy gondolni, hogy egy idő után ne helyeznénk a fő hangsúlyt a térbeli elhelyezkedésre.”⁵

A szerző a mai korszellemmel tudatosan szembehelyezkedve, Gottfried Semper⁶ az építészet négy alapeleméről kialakított álláspontját elfogadva, az építészeti tér létrehozásának alapkategóriáit a következőképpen foglalja össze: „a váz tektonikájában, amelyben a könnyű, lineáris elemek összeállítása révén jön létre egy térbeli forma” és a „föld sztereotómiájában, ahol a tömeg és a térfogat együttesen jön létre a nehéz elemek ismétlődő felhalmozása révén”.

Ezek az alapkategóriák lényegében megfelelnek annak az ősi kozmikus rendnek, melyben a világ leleményessége még nem semmisíti meg a természet kondícióit. Az építészeti tér létrejötte több, mint a tér pusztá elhatárolása: a hely tartalmának figyelembe vétele a kezdetekben és ma is tetten érhető kell hogy legyen a helyfogalásban és az építésben. Az építészeti alkotás alapja - eredeti értelemben - maga a hely. Korunk tendenciáival szemben, mindez változatlanul érvényes.

---

⁴ Sigfried Giedion: Space, Time and Architecture (1941)

⁵ Kenneth Frampton: Studies in Tectonic Culture (1995)

⁶ Gottfried Semper: Die vier Elemente der Baukunst (1851)

A hely szellemének megnyilvánulása

Bár a *genius loci* hatása időtlennek tekinthető, a hely jelentéstartalma, illetve annak lecsapódása a szubjektumban -az ember és a környezet komplex viszonya következtében- az időben változó. A jelentéstartalom az időben előrehaladva egyre több réteggel gazdagodhat.

A *hely szelleme* -érintetlen környezetben- elsősorban a táji karakterben, a morfológiai- és a komplex környezeti sajátosságokban érzékelhető.

„Élvezzük, ahogy testünk áthalad az egyenetlen terepen és lelkünket is elgyönyörködteti a három dimenzió végtelen játéka, mely minden lépésünkben megnyilvánul. Emitt a táj zord, sziklás és meredek, a talaj rideg és száraz. Amott a táj sík és a mohával borított foltokból vízfolyások törnek fel. Távolabb, a szél, a magaslat és a táj formái a tenger közelségét jelzik.”⁷

Természetközeli népeknél, még nem a „civilizált világ” dominálta helyen, a *genius loci* a hely primer adottságaihoz illeszkedő építési attitűdjében fejeződik ki leginkább. A nagytáji szellemi hatások generálta *ethnos*, a néplélek megnyilvánulása a népi építészetben evidens. Belátható, hogy minél naivabb egy kultúrkör, annál tisztábban érzékelhető a hely szellemének jelenléte környezetük formálását tekintve.

A civilizáció „magasabb fokán” a *genius loci* csak egyre áttételesebb módon nyilvánulhat meg. A korszelleme és a személyes motívumok erősödő hatása határozza meg a hely-foglalás, az építés általános tendenciáit, de egy-egy *individuális* tettben, alkotásban a hely szelleme bármely korban határozott formában kifejeződhet. A hely jelentéstartalma egyre összetettebbé válik: hordozza az adott- és az azt megelőző korok kultúráját, történelmét, a kollektív- és az individuális emberi szellem produktumait, tárgyiasult- és elvont, jelenvaló- és rejtett formációkban. Talán ezért is használja Norberg-Schulz⁸ a „*genius loci*”, illetve a köznyelv a „hely szelleme” kifejezést akkor is, amikor a hely érzékeltető többletjelentése elsősorban történeti, kulturális tartalmú.

---

⁷ Dimitris Pikionis: *A Sentimental Topography* (1933) (In: Frampton: *Studies in Tectonic Culture*)

⁸ Christian Norberg-Schulz : *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture* (1980)

A hely-identitás

Bár a fogalom eredeti értelemben egy én-identitáson belüli alstruktúrát jelöl, témánk tükrében mégis a helyből kell kiindulnunk. A hely-identitás a hely jelentéstartalmának szummázásából, „lecsapódásából” alakul ki. Nézőpont kérdése, hogy a hangsúlyt a bennünk végbemenő folyamatra tesszük, vagy a helynek, tőlünk függetlenül, mint „önálló életet élő”, személyiséggel bíró térdarabkának saját identitást tulajdonítunk.

Kevin Lynch⁹ vizsgálatai szerint környezetünkről mentális képet, *kognitív térképet* alkotunk. Az ismeret alapfoka a térbeli jártasság, a praktikus *útvonal-tudás*, de a folyamat az *ismerősség* érzetének kialakulásáig, a környezettel való érzelmi azonosulásig vezet. A *szubjektum felől* közelítve, a az előbb említett fizikai és érzelmi kapcsolatokon túl, komplexebb jelentéstartalmú viszonyulás, kötődés alakul ki környezetünkhöz, beleértve annak *történelmi-, kulturális-, társadalmi és szociológiai* aspektusait.

A többszintű strukturálódás –a hely problémakörének kivetüléseként- a hely-identitás kapcsán is megfigyelhető. Ősi és máig élő identitásforma a kisebb településhez, faluközösséghez való kötődés, mind társadalmi-, mind kulturális vonatkozásában. A városokhoz, városállamokhoz való tartozás, a történelem során többször igen fontos tényezővé vált az egyén számára. Az sem volt soha lényegtelen, hogy egy-egy jelentősebb településen belül ki-ki mely városnegyedhez tartozott. A civilizáció bizonyos fejlődési stációjában, a nagytáji géniuszok hatásával összhangban, a kollektív szellem termékeként megszülettek a nemzeti identitások, melyek felette állnak az előbb említett kötődés-formáknak.

A hely-identitás különböző szintjei inkább erősítik, mint kizárják egymást: lehet egyszerre valaki európai, magyar, dunántúli, pécsi, belvárosi, és azon belül egy régi patriciusház lakója. S a tágabb „halmazoktól” a kisebbek felé haladva, egyre konkrétan tárható fel az a szellemi többlet, mely a hely tartalmából fakad. Minél kisebb területen vizsgálódunk, annál nyilvánvalóbb a hely-identitás összefüggése az épített környezet karakterével, illetve annak szellemi hátterével.

---

⁹ Kevin Lynch: *The Image of the City* (1960)

A hely-identitás dimenziói

A hely-identitás történelmi-, kulturális és szociológiai dimenziói mindig köthetők az adott helyhez. Ez a szegmens viszonylag konkrét, hozzáférhető és megismerhető. Más kérdés, hogy mit jelet mindez az egyén és a társadalom számára, mennyiben befolyásolja tetteinket, környezetünkhöz való hozzáállásunkat? Az sem lényegtelen, hogy e jelentéstartalmak mennyire érzékelhetőek, illetve, hogy elvont- vagy éppen tárgyiasult formában vannak jelen. A különböző korszakok hatása általában nyomon követhető a környezet arculatának időbeli változásai során. Nem mindegy azonban, hogy a tárgyi környezet a jelenben is nyilvánvaló módon kifejezi a hely történelmi dimenzióit, avagy a múltbeli eseményekről csak a múzeumokban és a történelemkönyvekből szerezhetünk tudomást.

Amellett, hogy a hely-fogalásnak, az építésnek elsősorban a saját korát kell kifejeznie, a konkrét cselekedetet megelőzően, nem maradhat el a hely komplex történelmi értékelése sem. Ahogy a hely szelleméhez való igazodás is kívánatos, nyilván befolyásolnia kell építészeti viselkedésünket, ha fontos történelmi események helyszínén, vagy történelmi, tárgyi emlékek között alkotunk. Ilyen értelemben megkülönböztethetünk „erős” helyeket, ahol a történelmi kisugárzás szinte kitapintható vagy tárgyi valóságában áll előttünk, és olyanokat is, ahol mindezek túlságosan elvont formában lappanganak csupán, ahhoz hogy indokolható lenne figyelembe venni azokat.

A kulturális dimenzió rendkívül tág fogalom. Bizonyos területeit a történetiség fedi le, más szegmensei a jelen kor kollektív szellemiségéhez kötődnek: életmódbeli-, tárgyi-, tudományos-, vagy művészeti kultúránk egyaránt ide tartozik. Ilyen értelemben a kulturális dimenzió lenyomatait minden kor építészeti alkotása természetesen és kikerülhetetlenül hordozza. A meghatározó szellemi, kulturális irányzatok direkt építészeti leképezésére irányuló törekvések azonban legtöbbször formai kérdéssé degradálódnak, legyen szó akár a XIX századi nemzeti romantika identitás kereséséről, akár a XX. század ideológus építészeti irányzatairól.

A hely-identitás szociológiai szegmense az épített környezetben, az adott kor társadalmi berendezkedésének kivetülése révén érhető tetten.

Az alapkarakter

A hely felől nézve, az identitás meghatározó része a *fizikai alapkarakter*, esetünkben a természet- majd az ember formálta környezet jellege. Egy karakter mögött azonban mindig ott a *teljes személyiség*: múltjával, jelenével. Így az épített környezet is a saját fizikai létezésén túlmutató, érzékelhető szellemi többletet hordozhat.

A karakter *elsődleges* rétegét a fizikai dimenziók adják. A hely morfológiája, az épített- és a természeti környezet elemeinek aránya, azok megjelenése, térbeli elrendeződése, funkcionális tartalma *alapvető* jelentőségű, de ide tartoznak a *környezetet jellemző*, érzékszerveinkkel fogható egyéb *hatások* is. Vegyünk példaként egy forgalmas, nagyvárosi helyet, ahol az autók és a gyalogosok áradata, a dübörgő zaj szintén *karakterizálja* a helyet.

Tágabb értelemben a karakter fogalma magába foglalja az élettér, a közterületek és az épületek publikus- és magánszféráinak sajátos világát is. A karakter *jellemez*, így az független az évszakok körforgásától, vagy a napok ciklusának adott időpillanattól.

„Végigmentem a Fehérvári út páratlan oldalán: a boltok még csukva voltak, sok kirakat leredőnyözve: de ettől még inkább ugyanazok voltak: láttam őket, ahogy már ezerszer: a mi kis fűszeresünket a 15/a-ban, a könyv-zenemű és papírkereskedésünket, a 11-13 udvarán a magánelemit, ahová jártam, az Orlay utca sarkán a nagy fűszeres boltot, vele szemben a cukrászda is aludt még, de a pék már biztosan süt, Zimka Rafael ébren lesz, és a Gebauer kávéház szintén: gondoltam és mentem tovább boldog megnyugvással. A pék persze, hogy sütött, a kávéházat takarították, szemközt innét látható volt egyrészt a páros oldalon a tejcsarnok, másrészt a keleti ég alján a pirkadat.”¹⁰

Bár a karakter fogalmának egyik dimenziója sem hanyagolható el, témám szempontjából az *épített környezet* karakterének elsődleges, tipologikus rétegéből érdemes kiindulni, hogy később a részletekben, a formában és az anyaghasználatban megnyilvánuló szellemi értéktartalmak is feltárhatók legyenek.

---

¹⁰ Otlík Géza: Buda (1993)

Stiláris jegyek és részletek

A beépítés térbeli elhelyezkedésének paramétereit nem társíthatók értékek, azonban a feltárható *tipikussághoz* már kapcsolhatók szellemi értéktartalmak. Meggyesi Tamás a külső térről írott tanulmányában¹¹ részletesen elemzi az épített elemek térbeli kontextusát. A térszervezésben egy adott korszak, ideológia éppúgy megnyilvánulhat, mint más esetben a szerves fejlődés, ahol a struktúra évszázadokon keresztül alakul ki.

Egy-egy épület esetében, a kor általános építési tendenciái közül választás tükrözi leginkább az építő közösség, illetve az egyén társadalmi-, kulturális besorolódását. Ha az adott kor még nem nyújtott lehetőséget a *stiláris* választásra, az építési attitűdben megnyilvánuló szellemi értéktartalmakat a *részletek* fejezték ki legjobban. Részletek alatt itt –az ornamentika mellett- a jellemző építészeti arányok és a tipikus anyaghasználat értendő.

A népi építészet részleteiben megnyilvánuló gazdag szimbolikán túl, számos példát hozhatnánk a különböző karakterű beépítések arányrendszeréből és részletezettségéből kiolvasható többletjelentésre. Budakeszi vagy Budafok fennmaradt, múlt századi iparosházainál, az építők *spontán* módon, jó arányérzékkel alkalmazták a kor stiláris eszköztárát. Az épületeket tisztaság, szerénység, korrekt anyaghasználat jellemzi. Mennyiben hordoznak más üzenetet az Andrássy út eklektikus bérpalotáinak ál-kariathidái, vagy a harmincas évek neobarokk villáinak gipszornamentikái? Az utóbbi példánál a reprezentáció kerül előtérbe, ahol *művi* módon, a különböző történelmi korok részletképzési világából válogatták össze, az ott élők társadalmi státuszát kifejezni hivatott részletgazdagságot, melyet erős díszletszerűség jellemez.

Az azonos építési periódus ellenére *stiláris választásból* ered Lágymányos és Újlipótváros két világháború között kialakult arculatának eltérő jellege. A lágymányosi épületek többségét konzervatív-, míg az újlipótvárosiakét inkább radikális, modern stílusjegyek jellemzik. A különbségek a középosztály két differenciálható rétegének eltérő ízlésbeli- és szellemi világát tükrözték.

---

¹¹ Meggyesi Tamás: A külső tér (2004)

Forma és illeszkedés

Nem kerülhető meg az építészeti forma problémaköre sem. Elvonatkoztatva a történeti és stiláris dimenzióktól, a forma –önmagában véve is- *kifejező erejű*. Framptontól kölcsönzött fogalmakkal, ennek a „konstrukció poézise”, az összeépítés művészete, a *tektonika* által kell megnyilvánulnia, szemben a díszletszerűséggel, mely mellőzi az építészet minden fizikai valóságát. A tektonikus építés nem jelenti azt, hogy a forma szolgáian követi a statikai szerkezetet: egy barokk épület rejtett támívekkel erősített falszerkezete még nem mond ellent a tektonika fogalmának.

A tektonikus szemlélet célja nem az, hogy a téri formák gazdagságát tagadja, hanem hogy annak koherens megvalósításával *jelentőségét* emelje ki:

„Ezáltal egy mű megjelenése elválaszthatatlan alapozásának módjától, a támaszok kölcsönhatásán keresztül kialakuló szerkezetétől, a feszítávtól, a hegesztés, az illesztés, a burkolat ritmusától és a nyílászárók rendszerétől.”¹²

Ezzel szemben napjaink technikai exhibicionizmusával átítatott, a józan ész határait súroló formai megoldások *atektonikusak*, bár kifejező erejük vitathatatlan. A jelentés, a kódolás túlhangsúlyozása korunk építészetének tipikus tünete, legyen az az épüleváz dekorációja, vagy a kompozíció utalásokkal operáló intellektuális játéka.

Milyen viszonyban áll a forma az illeszkedéssel? Az illeszkedést említve elsődlegesen az épületek kubaturájának, formavilágának összehangolása juthat eszünkbe. Az illeszkedést azonban nem degradálhatjuk csak „formai” kérdéssé, hiszen a formák, illetve az összeépítés módja által *kifejezett tartalmak* valamiféle folyamatosságát is érthetjük alatta. A tető kialakításának számtalan módja -a nyeregtetőtől a lapostetőig- az illeszkedésben betöltött szerepét tekintve jól modellezi ezt a kettőséget. Eltérő formai megoldások is illeszkedhetnek egymáshoz *tartalmi* vonatkozásukban, illetve hasonló megjelenésű építészeti elemek között is megkérdőjelezhető az illeszkedés, komplex jelentését értve.

---

¹² Kenneth Frampton: Studies in Tectonic Culture (1995)

Anyagszerűség

Ha részletképzés hagyományos fogalmát kitágítjuk, akkor ide tartozik az anyaghasználat kérdésköre is. A formához hasonlóan, az *anyagszerűség megnyilvánulásának* is kifejező ereje van. Egy szikár, vakolatlan téglafal is adhat gyönyörű, „részletgazdag” felületet, nem beszélve más természetes anyagokról: gondoljunk csak a kövek textúrájára, vagy a natúr fa erezetére. A különböző fémeknek, üvegeknek szintúgy megvan a maguk anyagszerű sajátossága.

Mégis, legtöbb esetben, a falakat bevakolták, a fát lefestették, eltakarva az égetés-, a rakásmód jellegzetességeit vagy az erezet csomóit, hogy a primer anyagszerűség elfedésével „kezelhető” felületeket nyerjenek, s azok megtervezett tagolásával, dekorálásával vagy éppen semleges felületképzésével más jelentéstartalmak fejeződhessenek ki. A primer anyagszerűség kihangsúlyozása tehát nem lehet általános cél, legfeljebb „helyén-való” eszköz.

Azonban, a vizualitás jelentőségét túlhangsúlyozó jelenkorban, rendkívül fontossá vált környezetünk testünk által való össz-érzéki megtapasztalása. Az észlelés, az élmény - ilyen kontextusban - az anyagszerűség psziocho-fizikális megtapasztalása, a karakter mögöttes jelentéstartalmait újabb dimenzióval gazdagítja.

„Hasonló fenomenológiai gondolatmenet figyelhető meg Alvar Aalto 1952-ben épült Säjñätsalo-i községházánál, ahol a belépő - a bejáratától a tanácsteremig eljutva - egy sor ellentétes, szinte tapintható élmény részese lehet. A bejáratú lépcső viszonylag sötét, szterotomikus tömegéből, ahol a bezártság élményét a téglasorok textúrája is fokozza, a ragyogóan világos tanácsterembe lépünk be, ahol a faszerkezetű tetőt legyezőszerű nyalábokból álló ácsolat hordja a deszkaborítású mennyezet felett. A megérkezés érzetét – az előbbi tektonikus hatás mellett- számos vizualitáson túli érzés is megerősíti: a gyalult fa illatától kezdve addig az élményig, hogy a padló rugalmasan reagál súlyunkra és a fényesre csiszolt felületre lépve egyensúlyérzékünk elbizonytalanodik.”¹³

---

¹³ Kenneth Frampton: Studies in Tectonic Culture (1995 MIT)

Az anyag és az idő

Az archaikus földműveket vagy hajlékokat leszámítva, az építésre szánt anyagok felhasználásuk következtében szükségszerű módosuláson esnek át. A transzformáció mértéke –a természetes anyag megmunkálástól kezdve a mesterséges anyagok létrehozásáig- mindig jellemző az adott korra, illetve annak technológiai „fejlettségével” arányos. Nem szorul magyarázatra a faragott kő és a gázbeton falazóblokk közötti különbség ilyen értelemben. Az anyag, az eszközzé válás során eltűnhet, megszűnhet. Ez a transzformáció az építészetben nyilvánvalóan nem kívánatos jelenség. Heidegger szerint azonban egy műalkotás létrehozása közben, ahol a mesterség és a művészet nem válik el egymástól, az anyag megőrzi lényegét. Az épített mű kifejezi alkotóelemeinek anyagait:

„Az eszközök - pl. egy fejsze - előállítására követ használnak fel és használnak el. A kő hasznosulása közben eltűnik. Annál jobb és alkalmasabb egy anyag, minél kevésbé áll ellen eszközzé válása során a megszűnésnek. Ezzel szemben a templom-mű egy világ létrehozása során nem okozza az anyag eltűnését, hanem inkább legelső megjelenését és a mű világának nyilvánosságára kerülését. A kő tart és felfekszik és így először válik kővé; a fémek csillognak, a színek tündökölnek, a hangok dalolnak, a szavak beszélnek. Mindez akkor jelenik meg, amikor a mű visszavonul a kő masszívságába és súlyosságába, a fa szilárdságába és rugalmasságába, a fém keménységébe és csillogásába, a szín világosodásába és sötétedésébe, a hang megkondulásába és a szó megnevező erejébe.”¹⁴

Az anyag állandóságot ad és az érzékelés forrása. Ezért az anyagok időtállósága is különös fontosságot nyer. Időbeli viselkedésük ugyanis eltérő: nemcsak élettartamuk, hanem öregedésük mikéntjét is tekintve. A kő –most zárójelbe téve korunk agresszív környezeti hatásait- élettartama és patinás öregedése révén igen alkalmas az állandóság kifejezésére. A fémszerkezetek dominálta építésmód, ellenben, nem tartja lényegesnek az időben való elhelyezkedést. A gazdaságosság szempontjain túl, talán az sem véletlen, hogy a leginkább elterjedt építési mód, a vakolt falazat, melynek látható rétege „időtlen” abból a szempontból, hogy a külső kéreg időről-időre egyszerűen megújítható.

---

¹⁴ Martin Heidegger: A műalkotás eredete (1956)

Az épített környezet változása az időben

Ahogy az ember, az épített környezet is változik az időben. Az időhöz kötött jegyek végesek, de tartamuk emberöltőkben vagy századokban mérhető. Az arculatát állandóan változtató „helynek” éppúgy nem lehet identitása, mint a gyökértelem embernek. A folyamatosság és a változás nem zárja ki egymást.

Ritka, de lehetséges, hogy egyes helyek megjelenésbeli karakterjegyei nem változnak évszázadokig. A természeti példák mellett, több épségben megmaradt középkori településmagot felsorolhatnánk: ilyen az itáliai San Gimignano, vagy a bajorországi Rothenburg. Gyakoribb eset, amikor a környezet bár stílárisan változik, sokszínűvé válik, de a téri alapkarakter megmarad. Ez érvényes a Budai Vár polgárvárosára, vagy Sopron belvárosára.

Biztos, hogy léteznek helyek, ahol a karakterjegyek időbeli, lényeges változásának ellenére a folyamatosságot a genius loci, illetve az ahhoz igazodó építés biztosította. Talán a Várhegy keleti oldaláról mondhatjuk el mindezt. Annak ellenére, hogy a régi épületállomány nagy része elpusztult, illetve a Schulek féle Halászbástya és lépcsősor teljesen új téri struktúrát hozott létre, a folyamatosság mégsem kérdőjelezhető meg. A környéken tisztán érezhető a morfológiai alapkarakterből és a „történelmi környezetből” sugárzó többlet.

És végezetül, az emberi élet analógiájára az is elképzelhető, hogy a hely identitása megszűnik, akár a személyiség elöregedése révén, akár valamilyen durva beavatkozás által. A két eshetőség megjelölése értékítélet is: az adott kortól függetlenül meg kell tudnunk különböztetni a természetes fejlődést a rombolástól, az új identitás születésének esélyét a pusztulástól. Nyilvánvaló „személyiségváltás” történt a pesti belvárosban, amikor a századfordulón, a ma is látható nagyvárosias, eklektikus épületállomány elfoglalta a barokk házacskák helyét. De komolyan senki sem állíthatja, hogy az előző állapot értékesebb lett volna. Akkor is „identitásváltás” következett be, amikor a Józsefvárosban a „rehabilitáció” ürügyén új lakótelepet építettek a hetvenes években. Függetlenül attól, hogy a régi épületállomány nem képviselt különösebb értéket, itt –úgy tűnik- identitásvesztés következett be.

A megőrzésről

Az épített környezet arculatának időbeli változása tehát –a ritka kivételektől eltekintve- elkerülhetetlen. A változások üteme napjainkra felgyorsult, és szemünk láttára zajlanak le olyan léptékű beavatkozások, melyek során egy-egy hely korábbi identitása megszűnik. Ezen események elemzése, melyet a történeti városépítészeti, téralakítási értékek eltűnése jellemez, urbanisztikai léptéküknél fogva nem tartoznak az elemzés tárgykörébe. A megóvás kérdése inkább olyan mikro-környezeti léptékben vizsgálható, ahol hely, a karakter fizikai és *szellemi* dimenzióinak -az időbeli változás során- van esélye a megmaradásra. A megőrzés -ilyen értelemben- egy fajta *komplex környezeti, történeti és kulturális folytonosság* fenntartását jelenti.

Az épített értékek megóvásának *intézményesített* módja, a műemlékvédelem, nyilván csak az értékek tárgyasult formáival foglalkozhat. A védelem alá helyezés adminisztratív lépés, mely a megóvás céljából óhatatlanul szelektál és korlátoz. Hagyományosan a *történeti* korokból származó, *kiemelten értékes* objektumok, épületegyüttesek kerültek ebbe a kategóriába, melyek *helyreállításuk*, illetve *konzerválásuk* után „elkülönültek” az *élő*, használatban lévő környezettől. Később nyilvánvalóvá vált a védelem tér- és fokozatbeli differenciálásának szükségessége, de a további használat és a helyreállítás témaköre a mai napig a műemlékvédelem legfőbb dilemája. Kevés építmény marad fenn –történeti korokon keresztül- eredeti formájában. Mit kívánunk megóvni tehát? Élhet-e tovább egy „műemlék”? A purista szemlélet még felvállalta az egy –legjelentősebbnek tartott- periódushoz tartozó karakter rekonstruálását. A végeredmény –az erős karakter ellenére- a jelentől elszakított, művi, konzervált állapot. A későbbi tendenciák –a jelenben domináns jelleg megtartása mellett- a múlt feltárható rétegeinek bemutatását preferálták. A mai állapotból való kiindulás lehetőséget ad ugyan a történeti folytonosságra, azonban a további használat terén több kérdés nyitva marad. Kevés rendeltetéssel lehet összhangban a „műemlékről” alkotott azon elképzelés, mely szerint a „helyreállítást”, a történeti rétegek didaktikus bemutatását követően nincs mód a jövő felé nyitott változásra. A megóvás és a térhasználat kérdése még élesebben vetődik fel romemlékek esetében. A leletek egyszerre testesítik meg a kultúra folyamatosságát, ugyanakkor gátolhatják a hely további szerves fejlődését, életét.

Második rész

Kúria a káoszban

Gödöllő központja, a '90-es évek derekán. A várost kettévágó 3-as számú főút bal oldalán, pár száz méterre a hatalmas parkban álló, megújult Grassalkovich kastélytól, még a bódékkal csúfított piactér türemkedett ki főút megszakadó földszintes házsora és a XVIII. századi Hamvay kúria elhanyagolt épülete között. A Városi Önkormányzat a terület teljes rendezése mellett döntött, mely magába foglalta a Hamvay kúria (Városi Múzeum) műemléki rekonstrukcióját és a piac új épületegyüttesének létrehozását. A beruházás¹⁵ egyik tervezőjeként –a konkrét példa kapcsán– szeretném bemutatni a hely jelentéstartalmának rétegeit, és az értékek megóvásának lehetőségét.

A hely időbeli változása

Gödöllő vidéke már a középkorban főúri birtok és vadászterület volt. A település a török hódoltság után elnéptelenedett, majd a barokk korban a Grassalkovich család birtokába került. A közismert kastély mellett erről tanúskodik a Hamvay kúria fennmaradt épülete¹⁶. Itt alakult ki a település XVIII-XIX. századi központja, a ma már csak helyenként látható kisvárosias épületállománnyal. A századfordulón Gödöllő kedvelt polgári nyaralóhelyé is válik. A település mai arculatában a „szocialista városfejlesztés” időszaka érzékelhető legerősebben: a '70-es, '80-as évek iparosított technológiájával készült épületei (lakótelepi blokkok, önkormányzat, áruház, rendelőintézet) szétrobbantották a hagyományos kisvárosi térstruktúrát. Mindez fokozottan érzékelhető volt a központban, a piac és a kúria közvetlen környezetében. A helyszínen tapasztalt nagyfokú rendezetlenség -elsősorban a piactér provizóriumai és az épületek általános elhanyagoltsága- a káosz és a pusztulás vízióját vetítették elő. Elvileg elképzelhető lett volna az egész tömb diffúz struktúrájának, eszmeileg vagy műszakilag avult épületállományának leradírozása, hacsak nem áll ott rendíthetetlenül a Hamvay kúria megviselt állapotában is méltóságteljes épülete.

---

¹⁵ Generáltervező: Építész Stúdió Kft. (Cságoly F.- Félix Zs.- Marosi B.- Sólyom B.) 1998

¹⁶ A köznyelvben Hamvay kúriának nevezett, ma is látható épületet valójában már a Grassalkovich család építtette a XVII. századi „eredeti” Hamvay kúriát elbontva.

A hely szelleme és a hely identitása

A *genius loci* –jelen esetben- már csak igen áttételes módon volt érzékelhető. A tájba simuló hajdani uradalom természetközeli világát felváltotta a városi karakter, az épített környezet dominanciája. Egyedül a helyszín, a későbbi tömb idővel „szegletkövévé vált” barokk kúriája testesítette meg a helyből gyökerező építési attitűdöt. Itt, a Gödöllői dombság sík peremén, a Hatvan felé vezető régi út mentén, ez a masszív, „monolitikus” épület jelölte meg ezt a helyet, s olyannyira belé gyökerezett, hogy a változó idők viharai sem voltak képesek elsöpörni.

A történetiség itt a hely identitásának jól érzékelhető dimenziója. Elvont formában ez Gödöllő és a Grassalkovich család kapcsolata révén nyilvánul meg. A környék – kulturális és anyagi értelemben egyaránt- a Grassalkovich dinasztiának köszönheti újkori felvirágzását, sőt Gödöllő lakosságának egy része kifejezetten a nagy uradalmi építkezések alatt települt be. Tárgyasult formában, a történetiségre pedig –a közeli kastély mellett- a Hamvay kúria, mint Gödöllő egyik legrégebbi épített emlékének fennmaradása emlékeztet.

Karakter és stílári jegyek

A főúri kastéllyal¹⁷ ellentétben, a kúria szolid, de erőteljes épülete kevésbé viseli magán építetőinek és kora kollektív szellemiségének jegyeit: nem formákból, hanem arányokból, ritmusokból építkezik elsősorban. Az egy emeletes barokk épület stílári allűröktől mentes karaktere így kerülhetett szellemi rokonságba az uradalom körül kialakuló mezőváros földszintes lakóházainak szerény, de tisztos világával. Ez a kapcsolat azért is fontos, mert az új piac tervezett épületegyüttesének, a kúria és a főút mentén sorakozó kisvárosi házak közötti „foghíjat” kellett betöltenie, fizikai és szellemi értelemben egyaránt.

Negatív értéktartalmakat hordoz a tömb diffúz belső tere, igénytelen középületeivel. A Hamvay kúria „U” alakú beépítése¹⁸ lényegében már elszigetelte a helyet ettől a

---

¹⁷ Grassalkovich Antal gróf barokk kastélya (épült: 1744-51, tervezője: Mayerhoffer András)

¹⁸ A jelenlegi „U” alakú forma a kúria régi istállóinak helyét a '30-as években elfoglaló mozival alakult ki, mely az emeletes tömeget -azzal egybeépülve- folytatta.

világtól, de az új piac épületeinek telepítése is erősíti ezt a szándékot. Jelen esetben megtehettük, hogy szándékosan nem veszünk tudomást a közelmúlt építészetének előbb említett szegmenséről.

Illeszkedés és forma

A piaci funkció két új épülete, a csarnok és az üzletház megjelenést tekintve is különbözik egymástól: az előbbi a kúria emeletes tömegéhez kapcsolódik, a másik a földszintes házsort zárja le. A két oldal eltérő jellegű homlokzatai között az azonos arányrendszer jelent kapcsolatot. Az illeszkedést egyrészt az adott tömegformák „továbbépítése”, másrészt a kúriát jellemző tektonikus, szolid építési módjának újrafogalmazása adja. Ahogyan a Hamvay kúria árkádsoros belső udvara oldottabb jellegű, mint szigorú utcai homlokzata, úgy az új „csarnok” földszinti zónája is megnyitott a piactér felé, míg zárt képet ad a nagy forgalmú közút felől. Az illeszkedés – szándékunk szerint- nem jelenthette sem a stiláris formák, sem az anyaghasználat átörökítését. A kúria súlyos, vakolt faltestei mellett, a piac mészhomok téglából rakott falazata jelenik meg. A tömeg, a tektonika az új architektúra anyagszerűségében fejeződik ki. A kúria nyíláskiosztásának ritmusa is tovább él az új „csarnok” épületében.

Az üzletház főút felőli megjelenése, azonban némileg ellentmond az előzőekben leírtaknak. Itt el kellett fogadnunk a műemléki hatóság¹⁹ kívánságát, mely szerint, ennek az épületnek a kifelé forduló homlokzata legyen azonos a meglévő állapottal, vagyis a régi lakóház utcai főfalát meg kellett tartani, illetve műszaki okok miatt végül kulisszaként újraépíteni.

A műemléki rekonstrukció

A piac új épületei mellett a beruházás részét képezte a Hamvay kúria műemléki rekonstrukciója. Bár az épület igen elhanyagolt állapotban volt, felismerhetően megőrizte eredeti alapkarakterét. A Hamvay kúriát a századfordulón szállodaként használták, később iskola működött benne. A többszöri funkcióváltás ellenére épségben megmaradtak a főfalak, a földszinti helyiségek boltozatai, a főlépcső, illetve a hom-

lokzati nyílások többsége. A felújítás részleteit illetően, a rendelkezésre álló műemléki tudományos dokumentáció²⁰ volt segítségünkre.

A helyreállítás vezérelve, a kúrián belüli barokk térsor rekonstrukciója, jelen esetben nem került konfliktusba az épület élő használatával. A városi múzeum funkciója, mely eddig is részben ide települt, azon kevés rendeltetések egyike, mely nemcsak „elviseli” a történeti rétegek bemutatásából származó téri, formai sajátosságokat, hanem mindez kifejezett feladatának is tekinthető. Ilyen értelemben, az épület előző használatából adódó térosztó válaszfalainak, nyílászáróinak és burkolatainak elbontása után, természetesen adódott az előkerült freskók, padlórészek, kaminnyílások helyreállítása. A rekonstrukció előbbi elveit alkalmaztuk a közelmúltban még piaci raktárnak használt földszinten is, ahol a múzeum bejárata melletti többi boltozott helyiségébe kisebb üzletek költöztek, a legnagyobbban pedig egy kávézó nyílt.

Műemlékvédelmi „indíttatású” vitatható építészeti megoldások –a már említett „megtartandó” lakóházhomlokzaton kívül- a Hamvay kúriához kapcsolódó mozi épületénél jöttek létre. A barokk épületből egy „L” alakú beépítés maradt fenn eredeti formájában. Ezt egészítette ki „U” formává az 1930-as években, a kúria régi istállóinak helyére épülő filmszínház szintén emeletes tömege. A piac felől ez a kissé hodályszerű épület, a hozzá tervezett pavilonsorral, mely az új beépítés architektúráját folytatta, szerves részévé vált a kompozíciónak, úgy, hogy az épületszárny „hosszú távon provizórikus” jellege nyilvánvaló maradt. A másik oldalon azonban, ahol kúria külső homlokzatai dominánsak, az „egységes arculat kívánalma” miatt, a mozi főbejáratának építészeti kialakítása talán túlságosan is hasonulni próbált a vele egybeépült, eredeti barokk épülethez.

Összefoglalva tehát, Gödöllő egyik jelentős történeti épülete nemcsak virágkorának arculatát nyerte vissza, hanem –az új piaccal együtt- újra bekapcsolódott a kisváros életébe. Időtálló karakterének konkrét és elvont értékei pedig átöröklődtek a piac új épületébe. A településközpont egy része –mind fizikai, mind szellemi értelemben- végre a „helyére került”.

---

¹⁹ A Hamvay kúria műemléki védettsége következtében a vele egy telken álló új piac épületeinek engedélyező hatósága is az OMVH volt.

²⁰ Farbaky Péter (1997)

Modern értékek

Pasarét. Bár az egyes épületek más-más stílust képviselnek, a területet mégis egyfajta szellemiség hatja át. A környék zömmel a két világháború között épült be, számos modern polgári villával, s ez a sajátosság adja a terület építészettörténeti jelentőségét is. A Pasaréti tér –Rimanóczy Gyula templomával és autóbusz végállomásával- nemcsak geometriai, hanem szellemi értelemben is központja a városrésznek. Mindennek ellenére a terület –a templomot és közvetlen környezetét leszámítva- az elmúlt évtizedek alatt fokozatosan eluralta az elhanyagoltság és a rendetlenség. Telefonfülkék bódék, konténerek éktelenkedtek elszórva a romló állagú épületek között. A helyi önkormányzat már a '90-es évek eleje óta tervezte a Pasaréti tér rendezését, melynek –a tér forgalomtechnikai átépítése után- első lépése volt a Rimanóczy féle autóbusz végállomás 2000-ben befejezett rekonstrukciója.²¹

A hely arculata és identitása

Az észak-budai városrész kora –a történeti időben- meglehetősen fiatal. Az eredetileg természeti környezet beépülése folyamán megőrizte értékes zöldvezeti karakterét. Rimanóczy Gyula 1937-ben –nem sokkal ferences templomának átadása után- kapott megbízást a buszvégállomás tervezésére. Az egymást ellenpontozó épületegyüttes –a templom, úttengelybe állított tornyával, az autóbusz végállomás, horizontális tömegével és az új tér, gyűjtőpontjában a Mária-kúttal- a mai napig a hely meghatározó arculatát adja. S bár mindez egy kétségtelenül tehetséges építész egyéni alkotása, tisztán értékelhető a kor építészetének egy meghatározó szellemi irányzata: a modern.

A hely identitásának történeti és társadalmi dimenziói egyértelműek. A városrész benépesülése köthető egy adott időszakhoz, s azóta Pasarét és a polgárság fogalma is összekapcsolódott. A Pasaréti tér központként történő kiépülése akciószerűen zajlott, de szimbolikus jelentőséggel is bírt: a tér sajátos formáját a városrészt kiszolgáló új buszjárat fordulója adta, míg az új templom jelkép értékűvé vált. Nem véletlen, hogy a központ, de elsősorban a templom stílárís megjelenése heves társadalmi vitákat váltott ki. A konzervatív ízlésvilággal szemben végül a modern irány-

---

²¹ Generáltervező: Építész Stúdió Kft. (Cságoly Ferenc- Sólyom Benedek) 2000

zat kerekedett felül, amely azonban itt –Rimanóczynak köszönhetően- mentes maradt a radikalizmustól, illetve a korszakra jellemző sztereotípiáktól.

*„A pasaréti templom egyik első lépés a modern magyar építészeti formanyelv kialakulásának fölfelé vezető útján, melyen architektúránk az iparművészettel karöltve halad. Ezért örülünk oly őszintén a hit és a nemzet nevében e templom létrejöttének.”*²²

Az autóbusz végállomás egyéni hangvételű, vasbeton rácsos pergolákkal végződő, horizontális hangsúlyú épülete szintén nem nélkülözi az igényes részleteket, beleértve az egyik oldalhomlokzatán elhelyezett bronz reliefet. A kompozíció együttes értékét elismerve, a pasaréti templomot követően, a közelmúltban a buszvégállomás épülete is műemléki védelem alá került.

A karakter szellemi dimenziói

Sajátos helyfoglalásként jellemezhető Pasarét benépesülése. Szinte érezni a jó fekvésű zöldövezeti területen építetőként megjelenő polgári réteg frissességét és magabiztosságát, ahogy a városból kiköltözve birtokba veszik vadonatúj villáikat, melyek egyúttal modern életvitelük szimbólumai is. S ha a szoliter épületek mellett alaposan szemügyre vesszük a közelben fekvő Napraforgó utcai kísérleti villa-telepet, beláthatjuk: nem elsősorban formai radikalizmusról van itt szó, hanem olyan új építészeti elvek következetes alkalmazásáról, melyek szakítanak a tradicionális telepítéssel, illetve belső térszervezéssel. Több villa esetében a jó tájolás, a funkcióhoz igazodó elrendezés következtében már nem a főhomlokzat fordul az utca felé, okot adva a konzervatívabb rétegek rosszallásának.

A Pasaréti téri autóbusz végállomás épülete is elszakíthatatlan funkcionális tartalmától. A buszfordulóra szerkesztett íves forma értelmetlenné válna az eredeti rendeltetés esetleges megváltozásával. Az épületből –a környezet modern építészetének esszenciájaként- szinte árad a fiatalos lendület, a könnyedség és az igényesség. A templomot ellenpontoszó horizontális tömeg nagyvonalúságot sugall, s a szituációból adódóan a középület tér felőli arculata, homlokzata a legkifejezőbb. Az épület majd-

---

²² A Ferencesek új temploma Pasaréten - Ybl Ervin építészeti kritikájából. (1936)

nem áttetsző: az áttört pergolákon, a nagyméretű üvegportálokon át, árad be a fény, s a térről -az átadás idejében- a középén létesített fedett-nyitott várón keresztül még látni lehetett a budai hegyeket. A főpárkányban horizontális frízként elhelyezett „hipermodern” világító felirat éppúgy harmonizál az összképpel, mint a korlátok és a műköves munkák részletképzésének mives világa, vagy a már említett Szt. Kristóf bronz relief.²³

Időtállóság és anyaghasználat

A régebbi korokkal ellenében, századunk építésze egyre kevésbé tartotta fontosnak az időben való elhelyezkedést, a mű materiális időtállóságát. Ilyen értelemben Rimanóczy buszvégállomása is a korszellem ihlette építmények közé sorolható, ahol a szellemi tartalom kifejezése nyer prioritást, s egyáltalán nem volt lényeges szempont a felhasznált anyagok tartóssága. A nagyvonalú, könnyed, szinte lebegő hatású épület szerkezeteit hamar kikezdte az idő: a bauxitbeton pergolák és konzolok, a légies acél nyílászárók 60 év múltán közel kerültek a fizikai megsemmisüléshez. Ezek után bárkiben felmerülhet a kérdés, miért ne kerülhetne a materiálisan leromlott buszvégállomás helyére egy új épület? A válasz az lehet talán, hogy az épület immateriális értékei azonban időtállóak maradtak és méltók a megőrzésre.

Modern műemlék helyreállítása

Nyilvánvaló, hogy XX. századi műemlékeink esetében sem a régiség, sem a fennmaradás ténye nem adhat ürügye a védelemre. A rekonstrukció elvei is merőben mások lehetnek csak. Nincsenek bemutatatható építési periódusok, sőt –materiálisan olykor az eredeti megőrzése sem igen értelmezhető.

Jelen esetben, az „eredetit” csak úgy lehetett megőrizni, hogy gyakorlatilag azt minden ízében újra kellett építeni. A rekonstrukció során tehát, először az alkotó szellemi koncepciójába kellett belehelyezkedni, hogy ismertté váljanak a lényegi, eredeti formában megőrzendő elemek. Másrészt értékelni kellett az építés óta lezajlott változásokat, mind az épületet, mind a helyet illetően.

---

²³ Boldogfai Farkas Sándor alkotása

A fennmaradt dokumentációk alapján pontosan lehet tudni, hogy az épület déli harmadában, a földszinten gyógyszerár létesült, a középben elhelyezkedő fedett-nyitott várakozó egyik oldalán trafikot, a másikon a buszsofőrök szolgálati helyiségét alakították ki. Az épület északi harmadában két üzlet kapott helyet. Az alagsorban a gyógyszerári raktáron kívül, a vizes csoportok, a kazánház és szénraktár volt található. A háború utáni időkben kisebb átalakítások történtek az alagsorban, de a földszint elrendezése lényegében nem változott.

Az autóbusz végállomás épülete tehát megőrizte eredeti funkcióit, azonban az építés óta a környezet jelentősen megváltozott. A harmincas években a mély fekvésű hátsó udvar nem képviselt komolyabb értéket, s a fellelhető eredeti tervek alapján Rimanóczy sem tekintette fontosnak a hátsó homlokzat kimunkálását.²⁴ Ezzel a „befejezetlenséggel” az eredeti koncepció is továbbfejleszthetővé, a megváltozott kontextushoz és az új igényekhez igazíthatóvá vált. A hátsó kert ugyanis –leromlott, elhanyagolt állapota ellenére- mára hihetetlenül felértékelődött: a forgalmas környéken itt nyílt egyedül lehetőség valamiféle zöldfelület kialakítására.

A szenespecék és a kazán helyét –az üvegfalal megnyitott hátsó homlokzat mögött- egy új étterem foglalta el, melynek teraszára egy stílszerű, de új kültéri csigalépcső vezet le. A tér felől pedig, a fennmaradt részletrajzok alapján újraépültek a vasbeton pergolák, a műkő burkolatok és az eredeti profilokhoz hasonlóan karcsú új acélszerkezetű nyílászárók.

Az épület felújításával együtt az elhanyagolt kert rekonstrukciójára is sor került, a rendelkezésre álló eredeti, Rimanóczy-féle kertészeti terv alapján.

---

²⁴ Rimanóczy csak a három „utcai” homlokzatot rajzolta meg, a hátsó traktust feltehetően az alaprajzok és a metszetek alapján kiviteleztek.

A Medve utcai polgári

A Medve utcában álló XIX. századi iskolaépület -ahol Németh László tanult és tanított is- egyik utolsó tanúja a hajdani Felső-Vizivárosnak: körülötte modern házak és foghíjak. A budai Bem rakpartról induló forgalmas Csalogány utca szinte elvágta a területet a Várlejtőre települt hangulatos Alsó-Vizivárostól, s az egykori földszintes, egyemeletes lakóházak sorából kiemelkedő, eklektikus homlokzatú „Medve utcai polgári” épülete napjainkra megkopott, elárvult a régi beépítést felváltó jelentős közintézmények között. Az utca másik oldalán hivalkodó bankszékház feszeng, közvetlen szomszédja az Államkincstár komor, funkcionalista beton-irodaháza és egy foghíjtelek poros parkolója, az udvar felől pedig a Külügyminisztérium folyamatosan terjeszkedő épülete zárja le a tömböt. A Medve utcába látogatót két éve -szerencsére- egy fokkal kedvezőbb kép fogadja: a porosz iskolamodell szerint épült, mára elavult épület bővítése és megújítása a tulajdonos II. kerületi Önkormányzat beruházásában valósult meg 2002-ben.²⁵

A hely arculata, szelleme és története

A terület mai arculatát döntően a XX. században lezajlott változások alakították ki. A '40-es években, a Csalogány utca kiszélesítése után meginduló építkezések következtében a régi, kisvárosias beépítést modern bérházak és intézmények váltották fel, melyek ma is karakterizálják a tágabb környezetet. A II. Világháború alatt a városrészt súlyos bombatámadások érték: s bár a foghíjak zöme a '60-as, '70-es években beépült, ma is feltűnően sok a még üres telek. A háború utáni időszak –a bevezetőben már említett- számos újabb középülete sajátos komolyságot kölcsönöz a helynek. Az újabb- és újabb beruházásokkal napjaikban az intézményterületi jelleg tovább erősödik. A terület térstruktúrája is meglehetősen heterogén: a beépítés, kisebb-nagyobb teresedéseket létrehozva itt-ott visszaugrik, a zárt sorú utcakép helyenként felszakad, a tömbbelsőbe betekintést engedve. Az összkép kissé zavaros, öntörvényű, mégis szellős és nagyvonalú. Az egyes elemek építészeti értéke is széles skálán mozog: a közepszerű funkcionalista és posztmodern alkotások mellett

---

²⁵ Generáltervező: Építész Stúdió Kft. (Cságoly Ferenc - Sólyom Benedek) 2002

előfordulnak korábbi, igényes modern²⁶ épületek is. A házak többsége tehát XX. századi, csupán egy-egy öregebb épület maradt fenn, köztük a Medve utcai iskola.

A környék arculata, identitása a történelem folyamán többször gyökeresen megváltozott. A terület mind a római-, mind a középkorban lakott volt. A Római Birodalom tipikus, geometrikus szerkezetű katonai táborát –pusztulása után- a középkorban a Várhegy körül spontán nőtt település váltotta fel. A Viziváros –nevéből is kiolvashatóan- évszázadokig élő kapcsolatban állt a Dunával, a XX. század nagyvárosias beépítése következtében azonban elszakadt a folyótól. Pedig a Várhegy és a mai Rózsadomb közé beékelődő morfológiailag sík karakterű területen, a hely szellemének érzékeléséhez, a dombok ölelése mellett épp a folyó közelsége adhatott még fogódzót.

A hely történeti dimenziói eddig jobbra rejtve maradtak az egyszerű járóelő előtt. Pedig –mint már utaltunk rá- a föld mélyebb rétegeiben, a Fazekas utcáig terjedő Duna menti sávban, az aquincumhoz hasonló jelentőségű, nagyrészt feltáratlan római kori településmaradványok húzódnak. A középkorban, itt a mai Medve utca közelében alakult ki a település centruma a plébániatemplommal, melynek feltárt alapfala egy irodaház zárt, belső udvarán megtalálható. Szinte nincs olyan építkezés a környéken, hogy ne kerülne napvilágra valamilyen középkori vagy ókori lelet. Mégis a történetiség ilyenfajta „kézzelfogható” rétege napjainkig nem volt kellően érzékelhető. Leginkább azért, mert a közelmúltig az építetők megtehették, hogy nem vesznek tudomást a terület régészeti gazdagságáról. A Medve utcai iskolarekonstrukciót követően jelenleg több olyan beruházás is folyik, melyek során a felszínre került értékek a helyszínen valamilyen formában bemutatásra kerülnek majd.²⁷ Ennek ellenére tudomásul kell vennünk, hogy ezen történeti rétegek, bár előhívhatóak, nem állnak már szerves, közvetlen kapcsolatban a hely mai identitásával. Akár a római- akár a középkori településszerkezetet hasonlítjuk össze a jelenlegivel, merőben más képek mutatnak. Építészeti viselkedésünket –a régészeti emlékek tiszteletben tartása mellett- tehát itt inkább a hely mai, érzékelhető karakterének materiális és szellemi dimenziói kell hogy befolyásolják.

---

²⁶ pl. Janáky –Szendrői: Anyag- és árhivatal (1942)

²⁷ Külügyminisztérium-bővítés (Finta Stúdió Kft.), Kapás Center irodaház (Építész Stúdió Kft.)

A Medve utcai polgári világa

A XIX. században épült régi iskolaépület minden tekintetben reprezentálta saját korát. A súlyos párlányokkal tagolt, háromszintes neoreneszánsz homlokzat a mai napig tekintélyt parancsoló. Az alaprajz könnyen átlátható, az eredetileg szimmetrikusan szerkesztett, külön fiú- és leány bejárattal, illetve két lépcsőházzal rendelkező fegyelmezett és zárt épület merevsége azonban mára idejét múlta. Német László is joggal korholta az iskola poroszos jellegét szociográfiai írásában:

„A folyosót az egykori építészek nem becsülték sokra, a földszinti termék alapterülete 422 négyzetméter, a folyosóé (melyen tízpercben ma is százötven fiú él, mozog) 95 négyzetméter. A kétméteres sávon a tízpercben fegyencsétájukat végző diákcsoportok nem is mennek el egymás mellett némi lökdösődés nélkül.”²⁸

A „T” alaprajzú épület közepén, egy oldalfolyosós légudvart alakítottak ki, mely egykor kicsit felderíthette a nem túl világos középfolysókat. Az idők folyamán az udvart lefedték: sötétté, kisztílúvé vált –hasonlóan az eredetileg nagyvonalúan szerkesztett lépcsőházakhoz- ahol az orsótér helyét egy felvonó foglalta el. Az öreg épület ennek ellenére megőrizte tiszteletet ébresztő szikár, kiegyensúlyozott karakterét, és összes személyes emlékét. Az iskola bővítése, a korszerűsítés mellett, a régi emlékek megőrzéséről is szól. A mai világ nyitottabb, oldottabb, de az új téri világnak meg kell találnia a kapcsolatot a múlttal.

A bővítés alapelvei

A rendelkezésre álló pedagógiai program elvárásain túl, mely szerint az általános iskola gimnáziumi osztályokkal és új tornateremmel bővült, meghatározó kötöttséget jelentett a terület régészeti védettsége. A már ismert- és a tervezés időszaka alatt feltárt régészeti leletek helye, illetve az építési telek méretei egyértelművé tették az újabb hely-foglalás irányát: a tornatermi szárny, a Medve utcai homlokzathoz csatlakozva, a szomszédos foghíjtelket foglalta el, az új tantermi szárny -egy keskeny hasíték közbeiktatásával- a főépület belső, udvari homlokzatához simul.

---

²⁸ Német László: A Medve utcai polgári (1937)

Mint már említettük, a régi épület értéke inkább alapkarakterében, mint konkrét téri világában fejeződik ki, tehát alapvetően immateriális jellegű. Ez viszonylag nagy szabadságot biztosított a megváltozott igényeknek megfelelő régi-új alaprajzi rendszer létrehozása során. Az új főbejárat, az egykori fiú- és leány bejárók megszüntetésével, a bővített épülettömeg súlypontjába került. A boltíves, régi folyosókon járva, ma már a régi szárnyat és a bővítést összekötő, új, felülről megvilágított lépcsőházból zuhog be a fény, nagyjából onnan, ahol valaha a régi világítóudvar állt. Az új terek tágasak, világosak, a tanterem sora a csendes, jó tájolású udvar felé fordul.

A régészeti leletek megóvása

Az épület bővítésére az elmúlt évtizedben több tanulmányterv készült, de ezek éppen a terület régészeti gazdagsága miatt hiúsultak meg. A telek műemléki-régészeti védettsége gyakorlatilag kizárta felszín alatti beépítést, sőt lehetetlenné tette a hagyományos alapozási módok alkalmazását is. Az örökségvédelmi szempontok – jelen esetben – éles konfliktusba kerültek a terület fejlődésének szerves folyamatával. A római és középkori leletek és épületmaradványok, melyek elsősorban történeti koruk, illetve ritkaságuk miatt értékesek, itt a Medve utca szintje alatt, mintegy 3-4 méter mélységben tárhatók fel. A hely különböző történeti korokhoz köthető beépítési módozatai között nincs folytonosság: az újabb és újabb fejlődési stációk között sokszor még településszerkezeti összefüggés sem mutatható ki. Ha ragaszkodnánk a maitól merőben eltérő, történeti települési struktúra teljeskörű „in situ” bemutatásához, akkor a bármiféle építési szándék ellehetetlenülne.

A Medve utcai iskolabővítés esetében is, a beruházóknak, a tervezőknek és a régészeknek meg kellett találni az ésszerű, kompromisszumokon alapuló megoldást. A régészeti emlékek védelme és későbbi bemutatathatósága végett, az új épületrészeket a földszinti födémlemez alatt „lábakra állítottuk”. Ezt a pontalapozású, pillérvázás építési módot műemléki konzulensünk²⁹ és a Budapesti Történeti Múzeum régészeinek javaslatára választottuk, amely egyrészt a lehető legkisebb beavatkozást jelentette a régészeti „lelőhelyen”, másrészt biztosította a romemlékek későbbi, részleges feltárásának, bemutatásának lehetőségét. A régi iskolaépület földszinti padlóvonalának magasságában folytatódó új födémek alatt –idővel– egy régészeti múzeum léte-

---

²⁹ H. Vladár Ágnes

sülhet. A római épületfalakat, padlómaradványokat, és a szomszédos telken már feltárt középkori plébániatemplom csontkamráját bemutató jövőbeli múzeum önálló lejárattal rendelkezik majd a Medve utca felől.

Illeszkedés és anyagszerűség

Az iskola bővítésének egyik építészeti kulcskérdése a régi- és az új épületszárnyak egymáshoz való viszonyulása. Jelen esetben az illeszkedést nem formai, hanem tartalmi kérdésként próbáltuk kezelni. A régi iskolaépület magastetős- és az új tornatermi szárny némileg alacsonyabb, vasbeton főpárkánnyal lezárt lapostetős tömege közé, egy torony vertikális motívuma épült be. A torony elválaszt, de egyben fel is oldja a két eltérő karakter találkozását. A csatlakozó szárnynál, az eklektikus iskola-homlokzat minden eleme átlényegül. Az anyaghasználat szándékolatlan eltérő, bár az utalások megfejthetők. A lábazati zóna a földszint látszóbeton „sávjaként” folytatódik, a régi, tagozatos főpárkányt az attika markáns, nyersbeton párkánya idézi vissza. Múlt és jelen, régi és új kapcsolata azonban nem csak téri összefüggésekben, elvont filozófiai szinten található meg, hanem egészen konkrétan is. A régi épületből kibontott téglát az új rész homlokzatának építőanyagává vált. Az új szárny telibe fugázott nyerstégla homlokzata, mintha a régi épület vastag téglafalainak igazi tartalmát ragyogtatná fel: a vakolat és a tagozatok mögött rejtő tömeget és anyagszerűséget. Az illeszkedés –a jelentéstartalmak folyamatossága által- ez esetben az eltérő anyaghasználatban is kifejeződik.

A bővítés bontott-nyerstéglából rakott homlokzatai felidéznek az egykori Medve utcai polgári világának mértéktartó komolyságát, szilárd értékrendszerét, méltóságát, s ugyanakkor továbbviszik a tágabb környezet középületeire³⁰ jellemző téglarchitektúrájú homlokzatképzés hagyományát.

---

³⁰ Katonai Ügyészség (Fő utca), volt Anyag- és árhivatal (Nagy Imre tér), Külügyminisztérium

Irodalomjegyzék:

- DÚLL Andrea: A helyidentitásról,
Magyar Pszichológiai Szemle 1996 (36).
- FRAMPTON, Kenneth: Studies in Tectonic Culture: Poetics of Construction in 19th
and 20th Century Architecture,
The MIT Press, Massachusetts, 1995.
- FÜLEP Lajos: Magyar Művészet - Művészet és világnézet,
Corvina Kiadó, Budapest, 1971.
- GIEDION, Sigfried: Space, Time and Architecture,
The MIT Press, Massachusetts, 1941.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutika (In: Csikós – Lakatos: Filozófiai hermeneutika),
ELTE, Budapest, 1990.
- HEIDEGGER, Martin: A műalkotás eredete,
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- HAMVAS Béla: Az öt génius (1938),
Életünk Könyvek, Magyar Írók Szövetsége, 1998.
- HOLAHAN, Joseph: Környezeti észlelés (In: Dúll – Urbán: Környezetpszichológiai
szöveggyűjtemény I.), *KLTE, Debrecen, 1999.*
- HUSSERL, Edmund: Fenomenológia (In: Bókay – Vilcsék: A modern irodalomtu-
domány kialakulása), *ELTE, Budapest, 1998.*
- LYNCH, Kevin: The Image of the City,
The MIT Press, Massachusetts, 1960.
- MEGGYESI Tamás: A külső tér – fejezetek egy építészeti térelmélethez,
BMGE, Budapest, 2004.
- NÉMETH László: A Medve utcai polgári (1937),
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- NORBERG-SCHULZ: Genius Loci – Towards a Phenomenology of Architecture,
Academy Editions, London, 1980.
- OTTLIK Géza: Buda
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- PIKIONIS, Dinitris: A Sentimental Topgraphy (1933), (In: K. Frampton: Studies in
Tectonic Culture) *The MIT Press, Massachusetts, 1995.*
- POGÁNY Frigyes: A szép emberi környezet
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976
- SEMPER, Gottfried: Die vier Elemente der Baukunst, *Verlag für Kunst und
Wissenschaft, Frankfurt am Main, 1851*

Egyéb források:

Cságoly-Kiss-Kapitány-Hajnóczy-Meggyesi-Pálfy-Tátrai: Budapest Karakterterv Metodika, Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatal, Budapest, 1992.

Cságoly-Hadházi-Kiss-Sólyom: A település építészeti személyisége, Tanulmány- OTKA kutatás, Budapest, 1997.